

CHRISTO NOKOV: *Międzynarodno natrupwanie i koncentracija na proizvodstvo i kapitala w Jewropejskata ikonomiczeska obszcznost*. Isdatielstwo na Błgarskata Akademija na Naukite. Sofija 1975, 171 ss.

W pracach międzynarodowej grupy do badania integracji ekonomicznej w kapitalizmie, działającej w ramach Komisji Wielostronnej Współpracy Akademii Nauk Krajów Socjalistycznych, od wielu lat aktywnie uczestniczą uczeni bułgarscy. Zakres ich zainteresowań badawczych, znajdujący odbicie w licznych publikacjach, jest bardzo szeroki i obejmuje w zasadzie całość problematyki integracyjnej. Do publikacji, które zasługują na szczególną uwagę, należy niewątpliwie książka Christo Nokova, ukazująca proces akumulacji i koncentracji kapitału i produkcji dokonujący się w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej. Rozprawa ta jest rezultatem długoletnich zainteresowań autora tą problematyką. Wyniki poszczególnych etapów badań przedstawił on zarówno w dotychczasowych opracowaniach (dostępnych także w Polsce w tłumaczeniach na język rosyjski, niemiecki i częściowo polski), jak i na konferencjach międzynarodowych.

W trzech częściach prezentowanej tu książki autor scharakteryzował nowe, zainstnowane w wyniku utworzenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, przesłanki dla intensyfikacji procesów akumulacji i koncentracji kapitału i produkcji, ukazał przebieg tego procesu w ramach całego ugrupowania oraz wskazał na ważniejsze skutki nowych kierunków koncentracji produkcji i kapitału.

Współzależność między powstaniem EWG a wzrostem zapotrzebowania na kapitał spowodowała, że samofinansowanie nie mogło już zaspokoić rosnących w tym zakresie potrzeb. Coraz większego znaczenia praktycznego zaczęły więc nabierać bezpośrednie kredyty bankowe, emisje papierów wartościowych, kredyty organizacji społecznych, kas oszczędnościowych, ubezpieczeniowych i innych. Równocześnie liberalizacja przepływów kapitałów w EWG stworzyła silny impuls dla intensyfikacji i internacjonalizacji tego zjawiska. Z drugiej jednak strony ujawniła wiele sprzeczności między krajami członkowskimi, wynikających głównie z autonomiczności narodowych rynków kapitałowych. Charakterystyka poszczególnych etapów i osiągnięć w zakresie liberalizacji przepływu kapitałów we Wspólnocie pozwoliła autorowi na uogólnienia dotyczące występowania znacznych różnic między sformułowaniami teoretycznymi, formalnymi postanowieniami, oczekiwanymi rezultatami a faktycznymi osiągnięciami w utworzeniu jednego rynku kapitałowego.

Analizując możliwość praktycznej realizacji tego zamierzenia, autor wskazuje na dodatkowe utrudnienia wynikające ze współzależności stosunków walutowych krajów członkowskich i światowego systemu walutowego, charakteryzującego się stałymi zjawiskami kryzysowymi. Istotnych przeszkód upatruje także w tym, że przejście do jednolitej waluty wymaga podporządkowania się priorytetem Wspólnoty, co oznacza duże ograniczenie decyzji narodowych. Wobec takich trudności doprowadzenie do skutku unii walutowej w ramach EWG, niezależnie od szeregu gotowych już projektów i konkretnych postanowień, pozostaje — w przekonaniu autora — wciąż problematyczne, wywierając tym samym ujemny wpływ na przebieg badanego zjawiska.

Analizując przesłanki wpływające na przyspieszenie procesu akumulacji i koncentracji kapitału w EWG, wiele uwagi poświęca Nokov także kwestii specjalizacji produkcji i zwiększaniu wydajności pracy. Eksport kapitału umożliwia bowiem udział w przedsięwzięciach szczególnie kapitałochłonnych, o wysokim stopniu specjalizacji, wymagających wysokich nakładów — co dotyczy zwłaszcza gałęzi pro-

dukcji. Równocześnie jednak swobodny przepływ kapitału w EWG oznacza także swobodną ekspansję wielkiego kapitału monopolistycznego krajów członkowskich i szereg ułatwień dla przyspieszenia penetracji w całej Wspólnocie. Proces przepłatania się kapitału monopolistycznego w krajach członkowskich, głównie w ostatnich latach, rozwija się — zdaniem autora — z niebywałą intensywnością, co prowadzi bezpośrednio do wzrostu potęgi i wpływów wielkich koncernów. Rozwój porozumień między nimi stanowi już wyraźną tendencję w międzynarodowych stosunkach w ramach EWG, wywołującą pozytywne i negatywne skutki. Z jednej strony umożliwia bowiem przeprowadzenie zmian strukturalnych, racjonalniejsze wykorzystanie surowców, źródeł energetycznych, zasobów pracy, finansowych i innych, z drugiej jednak — rodzi szereg ujemnych zjawisk zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i społeczno-politycznym. Pogłębianie powiązań gospodarczych i wzajemnej zależności nie zlikwidowało istniejących sprzeczności między krajami członkowskimi EWG, nie złagodziło rywalizacji między ich przedsiębiorstwami. Często natomiast ujawniająca się rozbieżność celów i dążeń wpływała ujemnie na intensywność i zakres porozumień. Nie bez znaczenia pozostawał też fakt, że dla eksporterów kapitału obszar EWG stanowił niezwykle atrakcyjne pole działania. Sprzyjające wzajemnym inwestycjom warunki w krajach EWG stały się również czynnikiem przyciągającym inwestycje zagranicznych państw pozostających poza Wspólnotą, przede wszystkim USA. W konsekwencji nie sprzyjało to pogłębianiu powiązań między krajami członkowskimi, doprowadzając równocześnie do zaostrzenia sprzeczności między państwami kapitalistycznymi na arenie ogólnoswiatowej.

W części pracy omawiającej kierunki koncentracji produkcji oraz koncentracji i centralizacji kapitału autor ukazuje specyfikę tych zjawisk w poszczególnych krajach Wspólnoty. Rosnąca konkurencja w warunkach rozszerzonego rynku zaczęła zmuszać także duże przedsiębiorstwa kapitalistyczne do szukania sposobów zachowania samodzielności i korzystnej pozycji na narodowym i nowo powstałym rynku Wspólnoty. Sprzyjające w tym względzie było ustawodawstwo narodowe, które we wszystkich sześciu krajach stymulowało przyspieszenie procesów koncentracji, szczególnie w najbardziej nowoczesnych gałęziach przemysłu. Proces ten objął także instytucje bankowe i kredytowe oraz handel i usługi. Zdaniem autora, procesy koncentracji w ramach Wspólnoty stanowiły etap przygotowawczy umożliwiający następnie przejście do koncentracji w skali międzynarodowej. Poprzez taką właśnie koncentrację realizowana jest wielostronna i perspektywiczna prywatnomonopolistyczna integracja EWG, która z kolei stanowi trwałą bazę dla rozwoju i pogłębiania integracji państwowo-monopolistycznej.

Międzynarodowa koncentracja w EWG rozwija się w kierunku tworzenia optymalnych przedsiębiorstw uwzględniających rozmiary Wspólnego Rynku i najnowsze osiągnięcia naukowo-techniczne. Jest to proces bardzo powolny, bowiem uczestniczący w nim partnerzy z niezwykłą ostrożnością podejmują decyzje, chcąc zagwarantować sobie maksimum korzyści. W rezultacie, w EWG na początku lat siedemdziesiątych działało nie więcej niż 20 wielkich przedsiębiorstw odpowiadających tym wymogom. Istota i sens takich „przedsiębiorstw europejskich” ukazane zostały szczegółowo na przykładzie *Agfa-Gevaert*, *Hoesch-Hoogovens* i *Sidemar*. Częściej spotykane w tym okresie były jednak porozumienia o częściowym łączeniu bądź współpracy wielkich koncernów z różnych krajów Wspólnoty. Wielkie firmy nie były jeszcze w pełni gotowe do aktywnego uczestniczenia w procesie międzynarodowej koncentracji, nie chciały tracić pozycji niezależnych producentów i dostawców. Postawa ta — zdaniem autora — ulegać będzie zasadniczej zmianie i to w niedalekiej przyszłości, przy czym przewidywania swoje uzasadnia on obserwacją trendu współczes-

nego procesu koncentracji. W tym kontekście szczególną uwagę zwrócił autor na problemy związane z tzw. spółką europejską. Odnotowując osiągnięcia działających „przedsiębiorstw europejskich” rozpatrzył także wiele przeszkód narodowych i innych utrudniających rozwój tego typu przedsiębiorstw. Mimo braku jednolitego statutu działalności „spółek europejskich” i ciągle jeszcze występujących różnic ustawodawczych, formy te — w opinii autora — mają w przyszłości duże szanse powodzenia. W prezentowanej publikacji autor zwraca także uwagę na ciekawy problem regionalnej koncentracji inwestycji krajów członkowskich EWG, podkreślając, że eksporterzy kapitału byli i pozostali zainteresowani przede wszystkim podnoszeniem zysków i zdobywaniem dogodnych pozycji konkurencyjnych w nowo powstałej przestrzeni (warunkach) ekonomicznej. W ciągu 15 lat istnienia EWG inwestycje kapitałowe koncentrowały się głównie w rejonach przemysłowych, o dużych perspektywach rozwoju, jak np. Ruhra, Alzacja i Lotaryngia, na atlantyckim brzegu Belgii i Holandii, w przemysłowym trójkącie Milano-Turyń-Genova i w rejonie Marsylii. Na marginesie ich zainteresowań pozostawały natomiast rejony włoskiego południa, wysp i południowo-zachodniej Francji — tereny niedoinwestowane, wyraźnie opóźnione w rozwoju ekonomicznym.

Istnieje więc bardzo wiele sprzeczności o charakterze ekonomicznym, politycznym i społecznym, które utrudniają postęp integracji zachodnioeuropejskiej. W argumentacji autora dostatecznie potwierdzają i wyjaśniają one tezę o wolnym przebiegu procesów integracyjnych w ramach EWG. Mimo jednak wielu stwierdzeń dokumentujących taki pogląd, autor niejednokrotnie podkreśla, że występowanie głębokich sprzeczności w ramach EWG nie może obniżyć znaczenia osiągnięć procesów integracyjnych, czy sugerować regresu integracji ekonomicznej krajów członkowskich. Rosnąca natomiast siła monopoli w EWG prowadzi do ciągłego zaostrzania sprzeczności zarówno w ramach ugrupowania, jak i całego systemu gospodarki kapitalistycznej. Szczególnie jaskrawo sprzeczności te ujawniają się we wzajemnych stosunkach trzech ośrodków współczesnego kapitalizmu: USA — EWG — Japonia.

Autor omówionej książki obrał za przedmiot swoich badań bardzo charakterystyczne dla współczesnego etapu rozwoju kapitalizmu, a przy tym niezmiernie interesujące zjawisko. Trzeba równocześnie podkreślić, że przyjęty sposób rozwiązania tego problemu charakteryzuje się dość wszechstronną i sumienną analizą wielu jego aspektów, przeprowadzoną na podstawie bogatych i różnorodnych materiałów. W sumie, książka daje w miarę szczegółowy, w pewnym stopniu syntetyczny obraz przesłanek i przebiegu procesów koncentracji w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, stając się tym samym jeszcze jednym ogniwem poznawczym mechanizmów współczesnej gospodarki kapitalistycznej.

Na marginesie tej publikacji zrodzić się musi refleksja dotycząca braku w polskiej literaturze i pracach badawczych głębszego zainteresowania procesami koncentracji kapitału i produkcji zachodzącymi aktualnie w ramach Wspólnot Europejskich.

Hanka Dmochowska

PETER VAS-ZOLTÁN: *The Brain Drain. An Anomaly of International Relations*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975, 151 ss.

Stosowana przez budapesztańskie wydawnictwo Akadémiai Kiadó praktyka publikowania wybranych pozycji w języku angielskim stwarza szerszym kołom zainteresowanych możliwość zapoznania się z niektórymi dziełami węgierskiego piśmien-